

Юрій Давиденко (Ніжин)

Соціально-політичне та культурне життя на Чернігівщині в період німецької окупації 1941–1943 рр.

Нелегкі випробування випали на долю Чернігівської області в роки окупації (вересень 1941 – вересень 1943 рр.). Наводячи свої порядки на чужій землі, німецьке керівництво розпочало масовий терор з метою залякування українського суспільства і підпорядкування його своїм інтересам. За період фашистського панування було розстріляно 127 778 мирних жителів, вивезено до Німеччини 60 766 осіб¹. Безперечно, це була одна із страхітливих сторін німецького «Нового порядку». Зазначимо, що тривалий час завдяки радянській політичній доктрині ми аналізували політику німців на окупованих територіях лише з цього боку². Питання, пов'язані з проблемами відродження національно-культурного та духовного життя Чернігівщини та її регіонів у період окупації, майже не досліджувались і через об'єктивні причини не знайшли належного наукового висвітлення. Тому, спираючись на наявні архівні джерела та матеріали періодичної преси того часу, спробуємо відтворити реальну картину національно-культурного життя Чернігівщини у період 1941–1943 рр.

Основним моментом, що сприяв відродженню культурного та духовного життя на території окупованої України, було створення укра-

¹ Чернігівщина в период Великой Отечественной войны, 1941–1945: Сб. док. и материалов. – К., 1978. – С. 102.

² Чернігівщина: Енцикл. довід. / Ред. А. Кудрицький. – К., 1990. – С. 8–11.

їнських національних рад у Києві і Львові, які стали органами національно-політичного самоврядування³.

Тому закономірно, що на окупованій території почали з'являтися українські товариства й організації. Серед них провідне місце займали осередки «Просвіти». Ініціатива їх створення досить часто належала похідним групам ОУН. Так, у повідомленні командуючого поліції безпеки і СД райхскомісаріату Україна до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 р. про «Український рух опору» зазначалося: «Прихильники ОУН роблять спроби проникнути в культурні, наукові та інші неполітичні організації з метою спрямування їх діяльності в націоналістичному дусі...». Особлива увага приділяється українському культурному об'єднанню «Просвіта»⁴. На Чернігівщині відродження «Просвіти» розпочинається з листопада 1941 р. Поштовою до цього процесу стало звернення «До української інтелігенції і молоді», надруковане на сторінках газети «Українське Полісся». У ньому, зокрема, зазначалося: «Беріться до культурно-просвітницької роботи, організуйте товариства “Просвіта”»⁵. Невдовзі осередки організації було засновано в Мені, Ніжині, а також і в сільській місцевості, зокрема, в с. Слабині Михайло-Коцюбинського району довоєнної Чернігівської області. Як правило, форми і методи роботи товариств «Просвіти» були традиційними. Вони проводили культурну й освітню роботу, організовували клуби, мистецькі гуртки, аматорські театральні групи, бібліотеки.

Так, у Ніжині за сприяння товариства було відкрито українську читальню, що знаходилась у приміщенні бібліотеки інституту, де зосереджувались українські книги й українська та німецька періодична преса.

Зазначимо, що м. Ніжин стало одним із центрів національно-культурного життя. Зокрема, у цей період тут діяв український драматичний театр, працювала українська читальня.

Творча діяльність Ніжинського українського національного театру імені М. Кропивницького розпочалась 26 жовтня 1941 р.⁶ За весь період існування театру глядачі побачили близько 100 драматичних постанов. Репертуар театру складала класичні драматичні постановки укра-

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3676, оп. 2, спр. 112, арк. 18.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 4, спр. 174, арк. 12.

⁵ *Українське Полісся*. – 1941. – 30 листоп.

⁶ *Ніжинські вісті*. – 1942. – 20 жовт.

їнської сцени. На місцевій сцені ставилися «Наталка-Полтавка» І. Котляревського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «За двома зайцями» М. Старицького та ін. Окрім того, на гастролі до Ніжина у листопаді 1942 р. приїздила трупа Лубенського театру ім. Лесі Українки. Місцевим глядачам було запропоновано постановку «Запорожець за Дунаєм» у «модерному стилі», як писала місцева преса.

Одним із культурних центрів міста була українська читальня, що розпочала свою роботу навесні 1942 р. Розташовувалася вона на вул. Голя у приміщенні бібліотеки інституту. У ній були зосереджені зібрання українських і німецьких книжок та періодичної преси. Існували у місті і музично-аматорські об'єднання. Такими були: самодіяльна хорова капела ім. Т. Шевченка, Овдієвський народний хор, при якому також було створено драматичну й балетну групи. У репертуарі колективів переважали українські народні пісні й твори українських композиторів.

Окремо слід сказати про становище у галузі освіти. Працювало шість народних шкіл, у яких навчались 1053 учнів і три середні спеціальні школи: технічна (відкрита 12 грудня 1941 р.), медична (відкрита 5 вересня 1942 р.) та музична (відкрита 20 жовтня 1942 р.). У технічній школі існували два відділення: агрономічне та механічне, однак її матеріальна база була надзвичайно слабкою і навчання мало формальний характер. При медичній школі функціонувало два відділи: фармацевтичний та зуболікувальний. Загалом в ній навчалось 100 учнів, вона мала бібліотеку з 500 книжок. У музичній школі навчалися по класу роля, скрипки, бандури, балету, викладалася теорія гармонії і німецька мова. Школа мала чотирирічний термін навчання. Загалом у цих школах навчалось 1237 учнів. Крім того, у місті діяв дитячий садок та працювали курси німецької мови. Також було відкрито сім церков, працював кінотеатр і виходила друком місцева українська газета «Ніжинські вісті»⁷. Зазначимо, що розвиток українського національного шкільництва відбувався у складних умовах. Не вистачало посібників, катастрофічно малою була кількість вчительських кадрів, німецькі окупаційні органи постійно втручалися в роботу освітніх закладів, побоюючись зростання національної свідомості громадян.

Ще однією важливою сторінкою політичного й культурного життя регіону стало заснування мережі військових і цивільних організацій. Так, у Чернігові 1941 р. існувала молодіжно-спортивна організація

⁷ Ніжинський краєзнавчий музей, наук. відділ, ф. «Велика Вітчизняна війна», розд. «Окупаційний період», спр. 15, арк. 1–7.

«Січ», у Ніжині діяв осередок ОУН, очолюваний колишніми студентами Ніжинського інституту М. Поляченком та Д. Чечковським⁸. Однією з основних форм роботи Ніжинського осередку ОУН серед населення була усна пропаганда й агітація, для якої використовувалась власна нелегальна друкована продукція – листівки та легальна окупаційна преса (для проведення замаскованої націоналістичної пропаганди). Однак активність осередку ОУН у політичній роботі з населенням призвела до того, що німецькі каральні органи 1942 р. розстріляли його керівництво.

Таким чином, попри воєнну ситуацію і пов'язані з нею певні політичні й матеріальні обмеження, на території Ніжина зусиллями української інтелігенції було створено мережу культурно-освітніх закладів, яка охоплювала всі ділянки національно-культурного життя і сприяла посиленню патріотичних, національних настроїв серед населення міста.

⁸ *Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.* Ніжинська Вища школа: Сторінки історії. – Ніжин, 2005. – С. 278.